

Dos escrits d'Italo Calvino sobre la traducció literària

Marcel Ortín

Universitat Pompeu Fabra. Departament de Traducció i Filologia
Rambla de Santa Mònica, 30-32. 08002 Barcelona (Spain)

Data de recepció: 19/4/2002

L'aportació d'Italo Calvino a les lletres contemporànies no és solament la de la seva obra de creació: cal comptar-hi també els escrits, força nombrosos, en què ha reflexionat sobre la funció de la literatura en el món actual i sobre la responsabilitat dels escriptors. Calvino ha pogut abocar en aquests escrits una experiència múltiple. A les reflexions de l'escriptor en actiu ha pogut sumar-hi les de l'empleat de la casa Einaudi, una de les editorials italianes més importants de la segona meitat del segle xx.

Calvino va entrar a treballar a Einaudi l'any 1946. Al principi va ocupar-se d'assumptes relacionats amb les vendes, l'oficina de premsa i la publicitat; molt aviat va tenir també responsabilitats en la tria de les obres que es publicaven i en la cura dels textos mateixos: responsabilitats d'*editor*, per dir-ho amb el terme anglès que a ell li agradava fer servir. «La major part del temps de la meua vida l'he dedicat als llibres dels altres, no als meus; i n'estic content», va comentar el 1979.¹ És en aquest context on cal situar el primer dels dos escrits seus sobre la traducció que aquí presentem, traduïts per primera vegada al català.² L'origen és la crítica que Claudio Gorlier havia dedicat a *Passage to India*, la novel·la d'E.M. Forster, amb motiu de la seva publicació en italià.³ La traducció havia aparegut amb el segell d'Einaudi i la signava Adriana Motti.⁴ L'any 1963 Adriana Motti era ja una traductora experimentada, amb una desena llarga de traduccions en el seu haver, i treballava indistintament per a editorials de Torí, Milà i Roma. Amb Einaudi havia publicat, entre altres obres, *Fiabe africane* (1955, traducció d'*African Folktales and Sculpture*, a cura de Paul Radin, amb un prefaci d'Italo Calvino) i *Il giovane Holden* (1961, traducció de *The Catcher in the Rye*, de J.D. Salinger). A més, s'ha-

1. Entrevista amb Marco d'Eramo, *Mondoperaio*, 32 (1979), 6.
2. Agraïm als hereus d'Italo Calvino i a l'Editorial Mondadori el permís de publicació d'aquests textos.
3. Claudio Gorlier, «Forster, Firbank e i rischi delle riscoperte», *Paragone. Letteratura*, XIV, 164 (VIII-1963), 115-116.
4. E.M. Forster, *Passaggio in India*, Torí: Einaudi, 1962. Amb diverses reedicions, a Einaudi (1978) i a Mondadori (1967, 1981 i 1988).

via ocupat de revisar la traducció antiga, signada per L. Bassi, d'un recull de contes de William Carlos Williams.⁵ En l'epistolari de Calvino hi ha mostres de la relació de confiança que s'havia establert entre l'editor i la traductora arran d'aquestes publicacions. En una carta del desembre de 1962, per exemple, Calvino demanava a Motti que substituís la paraula italiana *fattore*, massa connotada, per l'anglesa *farmer* («tots saben què vol dir i suggereix de seguida l'ambient americà»);⁶ en una altra de dos mesos després (a propòsit del retard en el lliurament de la traducció de *Ship of Fools*, de Katherine Anne Porter) li demanava que traduís «metòdica i tranquil·la com aquell àngel de la nostra producció que vostè sempre ha estat», i entre ironies amables li elogiava la traducció anterior: «vostè ha de treballar tranquil·la com en un llit de roses, ha de pensar només a fer una altra bellíssima traducció com la de Forster, que he estat llegint aquests dies i té passatges excel·lents».⁷

No cal estranyar-se, llavors, de l'*arrabbiatura feroce* de Calvino amb Gorlier,⁸ que en quatre ratlles havia despatxat aquesta traducció de Forster titllant-la de «decent, i prou». No es tractava només de l'ofensa a la bona feina d'Adriana Motti: havent actuat com a *editor*, ell mateix se'n sentia corresponsable. Li molestaven sobretot la lleugeresa amb què el crític s'havia ocupat de la traducció i els prejudicis lingüístics amb què l'havia jutjada. En tres dies —treballant-hi «matí, tarda i vespre», i «posant-hi fins l'ànima»⁹— va enllestir la seva carta al director de *Paragone*, que ja n'havia rebut una altra de la traductora; la revista va publicar la de Calvino, amb el títol «Sul tradurre»,¹⁰ en el número de desembre, el següent dedicat a qüestions de literatura.¹¹

L'interès d'aquesta carta no s'esgota en la polèmica amb Gorlier. Allò que en fa un assaig important sobre l'art de traduir és la realització, en una forma matisada i molt ben argumentada, del propòsit expressat en les primeres ratlles: fer justícia a Adriana Motti, però també reflexionar sobre les obligacions de la crítica des d'un punt de vista privilegiat: el de la professió editorial.

5. L'activitat professional d'Adriana Motti s'estén al llarg de cinc dècades, amb una seixantena d'obres literàries traduïdes. Hi destaquen, en els anys cinquanta i seixanta, quatre traduccions d'H.G. Wells i més de dotze de P.G. Wodehouse. Posteriorment ha traduït molts altres autors contemporanis de llengua anglesa (entre els quals William Somerset Maugham, Jean Rhys, Katherine Anne Porter, Ivy Compton-Burnett i Karen Blixen) i també literatura xinesa i japonesa a partir de versions angleses (sobretot les d'Arthur Waley).
6. 10-XII-1962 (*I libri degli altri*, a cura de Giovanni Tesio, amb una nota de Carlo Fruttero, Torí: Einaudi, 1991, p. 415).
7. 6-II-1963 (*ibid.*, p. 423).
8. Carta a Adriana Motti, 1-X-1963 (*Lettere 1940-1985*, a cura de Luca Baranelli, intr. de Claudio Milanini, Milà: Mondadori, 2000, p. 769, n. 1).
9. Carta a Adriana Motti, 28-X-1963 (*ibid.*, p. 768).
10. La carta original no portava aquest títol, que li devia posar el director de la revista (Roberto Longhi).
11. *Paragone. Letteratura*, XIV, 168 (XII-1963), 112-118. Reed. amb el mateix títol dins *Saggi 1945-1985*, a cura de Mario Barenghi, vol. II (Milà: Mondadori, 1995), p. 1776-1786. Reed. en la forma original de carta adreçada «A *Paragone* - Firenze» (i datada pel curador a Torí entre el 10 i el 15 d'octubre de 1963) dins *Lettere 1940-1985*, p. 756-767. L'editorial Mondadori n'anuncia encara una reedició dins el volum *Il mondo scritto e non scritto*, de pròxima aparició.

Calvino comença exposant la necessitat de criticar les traduccions en literatures que, com la italiana, experimenten un gran creixement. Cal, però, que la crítica sigui feta amb «una estricta responsabilitat tècnica», segons el model que exemplifiquen articles com els de Paolo Milano. Ara bé: Calvino confessa haver dissentit més d'un cop dels judicis de Paolo Milano, i per aquí enceta una qüestió clau: que els judicis sobre les traduccions hagin de fer-se metòdicament, sobre exemples extensos i ben analitzats, que hagin de ser «judicis tècnics, abans que de gust», no n'assegura la unanimitat; l'aspiració de Calvino a una objectivitat última («o s'equivoca ell o m'equivoco jo») no vol dir que hagin de desaparèixer els «punts de vista», sinó, més aviat, que convé sostenir-los sobre proves empíriques, després de fer ben clars i explícits els principis des dels quals cadascú opina.

Això és, si més no, el que fa ell en la resta de l'assaig. A propòsit de la responsabilitat editorial d'introduir els autors estrangers, traduint-los, esbossa una petita teoria de la recepció. En paràgrafs que constitueixen un autèntic elogi dels traductors, descriu les «qualitats tècniques» i les «qualitats morals» que han de reunir, i exposa la norma de traducció que creu que haurien de seguir: exactitud, intel·ligència d'estil, naturalitat en la pròpia llengua. I tot plegat a partir de dues conviccions de fons, difícils de conciliar: l'obra literària tendeix a ser intraduïble —però la literatura s'alimenta de les traduccions.

Són les dues conviccions entre les quals bascula explícitament l'assaig de 1982, «Tradurre è il vero modo di leggere un testo». ¹² Aquí Calvino sosté la reflexió en la seva pròpia experiència d'escriptor italià traduït en altres llengües. D'una banda, hi ha la seva perplexitat en constatar que en una traducció «fidelíssima» a allò que el text comunicava era absolutament «diferent d'allò que jo havia escrit». L'art de traduir, quan la traducció és reeixida, constitueix, doncs, un «miracle», perquè l'autèntica literatura «treballa tota a la ratlla d'intraduïbilitat de cada llengua». Aquesta mateixa idea, Calvino l'havia formulat *in extenso* en un assaig de 1965: «Qui llegeix literatura en traducció ja sap que porta a terme una operació aproximativa. L'escriptura literària consisteix cada vegada més en un aprofundiment de l'esperit més específic de la llengua (en les seves puntes extremes d'un màxim d'expressivitat o neurosi lingüística i d'un màxim d'anonimat, de neutralitat "objectual"), i com a tal esdevé, cada vegada més, intraduïble». ¹³ D'altra banda, hi ha la necessitat de traduir, i els seus avantatges: la traducció propicia una lectura més atenta dels textos, i a l'escriptor li permet de reflexionar sobre la pròpia escriptura. D'aquí la necessitat que col·laborin escriptor i traductor. ¹⁴ D'aquí la funció importantíssima de l'*editor*. El text de 1982 confirma, amb l'experiència de pri-

12. Comunicació en un congrés sobre la traducció (Roma, 4-VI-1982), publicada a *Bolletino di informazioni* («Rassegna quadrimestrale della commissione nazionale italiana per l'Unesco»), XXXII (nova sèrie), 3 (1985), 59-63. Reeditada dins *Saggi 1945-1985*, p. 1825-1831.

13. «L'italiano, una lingua tra le altre lingue», *Il contemporaneo*, supl. de *Rinascita*, 30-I-1965 (*Una pietra sopra*, Torí: Einaudi, 1980, p. 117).

14. Un exemple interessant d'aquesta col·laboració és la «Correspondencia Esther Benítez / Italo Calvino. A propósito de la traducción de *I Nostri Antenati*», *Cuadernos de Traducción e Interpretación / Quaderns de Traducció i Interpretació*, 4 (1984), 99-107.

mera mà del creador literari, les observacions que havia pogut fer vint anys abans des del punt de vista de la professió editorial.

Per sota de tots dos textos, alimentant-los, corre un mateix ideal estilístic. El principi d'intraduïbilitat de la literatura i la petició d'objectivitat en el judici de les traduccions no es poden separar de la posició pròpia respecte a la qüestió de la llengua. En escrits dels anys seixanta que polemitzaven tant amb l'antiga fe dialectalista de Pier Paolo Pasolini com amb l'anunci que en la llengua de la producció i del consum havia nascut per fi la llengua nacional (escrits recollits a *Una pietra sopra*, 1980), Calvino va anar exposant la seva convicció del camí que havia d'emprendre l'italià escrit si volia «transformar-se en una llengua moderna», realitzant així «la pròpia essència», si no volia acabar «desapareixent del mapa lingüístic d'Europa com un instrument inservible». La pedra de toc seria precisament la traduïbilitat, la «capacitat de comunicar». Aquest és un dels dos pols en què les llengües s'hauran d'anar concentrant en el futur. En l'altre pol, essent cada llengua un sistema de pensament que es basta a si mateix, se'n destil·larà «l'essència més peculiar i secreta»: i és sobre aquest pol que gravitarà «la creativitat poètica de la literatura».¹⁵

Per Calvino, la llengua literària italiana es defineix en relació amb les altres llengües, no pas en relació amb els dialectes, ni amb la parla; alhora, per l'obligació de restablir la immediatesa d'una llengua viva, es contraposa a la llengua «abstracta i immòbil» que és l'ideal dels puristes. «Escriure bé» en prosa significa posar en joc tots els recursos verbals, com en la poesia: «rapidesa i precisió en la tria dels vocables, economia i densitat i inventiva en la seva distribució i estratègia, empena i mobilitat i tensió en la frase, agilitat i ductilitat en els desplaçaments d'un registre a l'altre, d'un ritme a l'altre».¹⁶

El traductor, treballant amb el peu forçat que és propi de la seva activitat, també té l'obligació d'escriure bé. «Traduir és un ofici que s'aprèn», li deia Calvino a un jove poeta que s'hi iniciava, «si es té el sentit i l'amor de les paraules [...] I hi ha una economia de l'expressió que s'aprèn en les traduccions que és una lliçó excel·lent per a la pròpia escriptura».¹⁷ D'acord amb el seu ideal de concreció, precisió i modernitat, cal evitar la tendència del principiant «a estrafer, a emprar vocables inútilment preciosos o antiquats»;¹⁸ alhora, cal oposar resistència a aquella inèrcia que empeny la llengua cap a la insípida, cap a la rígida o l'abstracció.

Si en totes les llengües és cert que l'escriptor estableix amb el seu instrument una relació neuròtica, encara ho és més en el cas de l'italià, segons Calvino, per la distància enorme que separa la parla de la llengua escrita. D'aquí l'interès afegit de les seves reflexions per a l'escriptor i el traductor que treballen en el si de la literatura catalana, on la inevitabilitat i les conseqüències de la distància entre parla i escriptura són ara mateix objecte de debat. Els problemes de la traducció a la fi sem-

15. «L'antilingua», *Il Giorno*, 3-II-1965 (*Una pietra sopra*, p. 122-126).

16. Entrevista d'Italo Calvino amb Maria Corti, publ. pòstuma a *Autografo*, II, 6 (1985), 49 (*Saggi 1945-1985*, p. 2923).

17. Carta a Nicola Muschitiello, 12-XII-1978 (*Lettere 1940-1985*, p. 1387-1388, n. 2).

18. Carta a Guido Neri, 10-XII-1978 (*Lettere 1940-1985*, p. 1387).

pre es converteixen en problemes lingüístics, d'elecció entre allò que permet o promou cada llengua, de solució original davant d'allò que prohibeix. Implícita, la conclusió última de Calvino és que al traductor italià, com a l'escriptor, li cal anar inventant el llenguatge en què escriu: una conclusió positiva, perquè aquest sentit problemàtic del llenguatge, diu, no deixa de ser «un element essencial de l'esperit del nostre temps».